

Г. М. Шпорт

До витоків вітчизняного раціонального бджільництва:

ТРУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ
ВОЛОДИМИРА ІВАНОВИЧА ЛОМАКІНА
У ХАРКІВСЬКОМУ ЗЕМЛЕРОБСЬКОМУ УЧИЛИЩІ
(1885–1906 рр.)

«Умер, состоя на службе,
25 июня 1906 г.» //

Формулярный список о службе...
Владимира Ивановича Ломакина

Володимир Іванович Ломакін (1859–1906) належить до плеяди вітчизняних винахідників-пасічників кінця XIX – початку XX ст. Якщо про діяльність В. Ломакіна як бджоляра-практика, більш-менш відомо, то інша сторона його роботи – кураторство – не знайшла до сьогодні належного висвітлення. Тож ми спробуємо вперше заповнити цю прогалину. Дійсно, доречно показати, що являло собою кураторство Володимира Івановича, з якою аудиторією йому доводилося працювати та головне: чи залишалося у нього достатньо часу для професійного заняття бджільництвом.

Володимир Ломакін закінчив Курську духовну семінарію у 1882 р. й отримав звання «студент» [13, гл. 13, §189]. На жаль, зараз неможливо дослідити відповідні джерела за межами України, дізнатися, де саме він став священнослужителем і чи був ним певний час взагалі. Ясно тільки те, що спершу, за твердженням М. Ільїнського, ставати винахідником-бджолярем він не планував:

«...к своим богословским знаниям желал прибавить и медицинские, чтобы в своем приходе быть врачом, не только духовным, но и телесным» [6, с. 197].

Для цього він влаштувався вільним слухачем у Харківський університет начебто на медичний факультет – один з найстаріших медичних вищих

До витоків вітчизняного раціонального бджільництва: трудова діяльність
Володимира Івановича Ломакіна у Харківському землеробському училищі (1885–1906 рр.)

навчальних закладів України та Західної Європи. Однак у списках студентів, аптекарських помічників та сторонніх слухачів лекцій Імператорського Харківського університету за 1881–1882, 1883–1884, 1884–1885 академічні роки, прізвища «Ломакін» не знаходимо. І тільки у списку сторонніх слухачів лекцій за 1882–1883 академічний рік на фізико-математичному факультеті, відділенні природничих наук, перший курс, серед 9 осіб за № 6 значиться і «Ломакин Владимир Иванович» [12, с. 113].

До того ж, у формулярному списку – аналогу сучасної трудової книжки – «О службе надзирателя Харьковского земледельческого училища надворного советника Владимира Ивановича Ломакина» цей період не відображений. Перший – і єдиний – запис стосується тільки Харківського землеробського училища:

«...Департаментом Земледелия и Сельской Промышленности Министерства Государственных Имуществ, определен, по прошению, надзирателем в Харьковское земледельческое училище тысяча восемь восемьдесят пятого года января тридцатого с жалованием 200 руб. на основании §34 Устава земледельческих училищ 1878 г.» [14].

Тож з 30-го січня 1885 р. розпочався харківський період вже у трудовій біографії курянина за походженням Володимира Івановича Ломакіна.

На той час на посаду вихователя землеробського училища назначали за поданням директора закладу:

«...надзиратели, экононы, письмоводители, лаборанты, фельдшера и садовники определяются Департаментом земледелия и сельской промышленности, по представлении директоров (земледельческих) училищ» [2].

До того ж вихователями і лаборантами могли бути тільки випускники землеробських училищ або інших середніх закладів. Відповідно вчителями могли працювати лише випускники вишів. Тому Володимир Ломакін, зі своєю середньою освітою, на законній підставі зайняв посаду «надзирателя» (вихователя, куратора).

Деякий час Володимир Ломакіну прийшлося виконувати й обов'язки лаборанта при хімічній лабораторії і фізичному кабінеті:

«Со вступлением в должность надзирателя г. Ломакин в то же время был допущен к исправлению по найму, должности лаборанта училища, каковую и должен исполнять по 1 сентября» 1885 р. [14].

Вважаємо, що тут стали у нагоді знання, отримані ним безпосередньо у Харківському університеті на відділенні природничих наук фізико-

математичного факультету у 1882/1883 академічному році.

Заклад, де розпочав свою трудову діяльність Володимир Іванович, як вихователь, мав свою історію. Ще у 1849 р. під Харковом була створена Харківська сільськогосподарська ферма Міністерства державного майна, як навчальний заклад, з метою підготовки управителів для приватних домогосподарств. У 1855 р. при ній відкривається землеробське училище, яке з часом стало одним з провідних середніх навчальних закладів сільськогосподарського профілю в Україні. Головний навчальний корпус був побудований дещо запізно, у 1886 р. До 1876 р. ферма та училище становили одну установу. Згодом ферма отримала певну автономію. Однак учні продовжували брати участь в усіх «фермських» роботах, тому що ферма представляла «... первое и лучшее учебное пособие для учеников земледельческого училища» [3, с. 36; 4, с. 53].

Слід зазначити, що наприкінці XIX ст. у російській імперії було лише 7 навчальних сільськогосподарських закладів: 6 землеробських училищ (Горьцьке, Могилевська губернія; Казанське; Маріїнське, Саратовська губернія; Уманське; Херсонське та Харківське) і Московська землеробська школа. Згідно «Положения о земледельческих училищах» від 30 травня 1878 р. (діяло, коли працював В. І. Ломакін) землеробські училища були віднесені до середніх навчальних закладів сільськогосподарського профілю:

«Земледельческие училища (учрежденные): ... близ гор. Харькова, ... принадлежат к средним сельскохозяйственным учебным заведениям и имеют целью «доставлять учащимся в них молодым людям теоретическое и практическое образование, потребное для правильного ведения ими сельского хозяйства» [2].

Вони підпорядковувалися Міністерству державного майна «по Департаменту земледелия и сельской промышленности». В училищі викладав (з 1873 р.) і працював директором (з 1882 р.) Олександр Андрійович Колесов [9].

За Статутом 1878 р. вік вступників збільшувався на 2 роки: «с 1879 г. в училище принимаются ученики только с 14 летнего возраста, а не с 12 лет» [10, с. 16], тобто, це вже була відносно доросла аудиторія, з якою прийшлося працювати куратору Володимиру Ломакіну. Відтепер тут навчалися діти селян, міщан, дворян, різночинців, купців, духовенства. До цього багато хто з них закінчив повітове, міське, парафіяльне, народне (сільське), реальне, зрідка – землеробське училище. Були й випускники класичних прогімназій та гімназій, військових корпусів. Значний відсоток складали абітурієнти з «домашнім вихованням» [10, с. 3].

Навчання тривало 6 років. У кожному класі, а їх було 6, налічувалося не більше 40 учнів. Загальна ж кількість учнів, згідно звітів Харківського землеробського училища (далі – «Звіти»), становила близько 160–200 осіб. За віросповіданнями майже всі вони були православними, хоча зустрічалися й католики, лютерани, представники інших віросповідань, приміром, караїми [10, с. 2].

Дуже цікава для дослідника й географія вступників, тобто звідки приймали абітурієнти. Звичайно, що домінували уроженці Харківської губернії, за ними йшли полтавчани, а вже потім вихідці із Катеринославської, Чернігівської, Київської, Волинської, Херсонської, Курської, Воронежської, Орловської, Тульської, Новгородської, Костромської, Рязанської, Тамбовської, Пензенської, Самарської, Саратовської, Вологодської, Курляндської, Ліфляндської, Мінської, Бессарабської, Таврійської, Кутаїської, Ставропольської губерній та війська Донського (подано згідно кількості вступників).

Серед навчальних дисциплін викладалися наступні: закон божий; російська та німецька мови; географія («с обзором сельскохозяйственной промышленности»), російська і загальна історія; креслення; математика («трехкратные правила и повторение всей арифметики, алгебра и геометрия»); зоологія, ботаніка, мінералогія; фізика і метеорологія; хімія; геодезія; «сельское строительное искусство»; «учение о земледельческих орудиях и машинах с изложением оснований механики»; «сельскохозяйственная технология»; «растениеводство»; «животноводство и скотоводство»; «сельскохозяйственная экономия и счетоводство»; «краткое изложение русских законов, необходимых для сельского хозяйства» [2].

Весною та влітку в учнів I–VI класів були «практические занятия, экскурсии или научная практика», де обов'язково був присутній і «надзиратель» Ломакін. О. А. Колесов, як директор, відстоював восьмигодинний робочий день для учня, оскільки вважав, що довше працювати можливо тільки з примусом, а значить з низькою ефективністю. А в червні і липні – через спеку – робота тривала з 4-ї до 8-ї години ранку і з 16-ї до 20-ї години [9]. Для характеристики весняних і літніх практичних занять учнів усіх класів за певний рік у «Звітах» була наведена відповідна таблиця, яка «выражает то, что в действительности было исполнено учениками весной и летом». Так, приміром, за 1893 р. у назві робіт «чергування, старшинство та ін.» під № 92 чергували «по бджільництву» клас I – 9 (днів), клас II – 21, клас III – 2, IV і V – прочерк (не задіяні); у назві робіт «екскурсії» під № 109 «по бджільництву» значиться тільки клас V – 39,5 днів [3, с. 24, 25, 27, 29]. У 1896 р. практику з шовківництва та бджільництва проходив тільки клас I – 28 днів [5].

26 травня 1904 р. було затверджене нове Положення про сільськогосподарську освіту [7], яке ще застав Володимир Іванович. Курс навчання для середніх сільськогосподарських училищ був залишений шестирічним, проте передбачалося створення 6 класів: 2 загальноосвітніх і 4 спеціальних. В училищах, як обов'язкові предмети, були передбачені: закон божий, російська мова, одна з нових мов, географія, історія, математика, креслення і малювання, природознавство, землемірство, сільське господарство та його галузі, рахівництво і законодавство. Випускники отримували вже звання «агроном». У 1911 р. Харківське землеробське училище реорганізували в середню сільськогосподарську школу з 6-річним терміном навчання.

Часто Харківське землеробське училище відвідували не тільки поважні особи, як то: В. В. Черняев (інспектор сільського господарства, статський радник), П. М. Корольов (член Ради міністра державного майна, дійсний статський радник), Д. П. Малютін (директор Департаменту землеробства). Знайомилися з напрямками діяльності училища, з досвідом господарювання на фермській землі й інші візитери, наприклад, старшина Уральського козацького війська К. Ф. Логінов, директор Казанського землеробського училища, дійсний статський радник П. І. Свіслоцький [10, с. 84–85]. Це свідчить про досить високий тодішній статус цього закладу. Вихованці, у залежності від успіхів, отримували звання «вченого управителя», «помічника вченого управителя» і «нарядника сільськогосподарських робіт». У подальшому відмінники мали право вступати до вищих навчальних закладів відомства Міністерства землеробства та державного майна.

Нами встановлено, що крім Ломакіна, ще працював «надзирателем» й Петро Олександрович Євєцький. Надалі саме він напише під диктовку Володимира Івановича його заповіт. Спершу обидва куратори мешкали на території землеробського училища у кам'яному одноповерховому флігелі, під залізним дахом, «довжиною 11, шириною 32/3 саж. [11, с. 60]. Будівля була зведена давно, у 1848 р., й періодично ремонтувалась (1865 р., 1893 р.). У 1895 р., з метою покращення побуту вже одружених вихователів були прибудовані цегляні кухні [5, с. 94].

Вихователь повинен був достеменно знати все про кожного учня: як той навчався, які його наукові уподобання, чи має освітні труднощі й чим допомогти, хто його рідні, як збирається жити далі тощо. Володимир Іванович вів постійне листування з батьками своїх вихованців, зустрічався з ними при необхідності, піклувався про побут учнів, навіть під час весняних і літніх «практических занятій, екскурсій или научной практики». Також Володимир Іванович складав табелі всім учням і відправляв їх батькам поштою, у тому числі й собі, бо старший син Микола навчався у цьому

ж закладі. Такий екскурс був необхідний нам для того, щоб мати уявлення про специфіку роботи Ломакіна-куратора в училищі та наявність вільного часу для заняття професійним бджільництвом.

До своїх обов'язків Володимир Іванович ставився завжди дуже відповідально, за що неодноразово отримував від керівництва училища грошові винагороди:

«надзиратель Ломакин В. И. получил в награду за усердную службу 125 руб.» [11, с. 60].

При цьому, майже рік він суміщав посаду вихователя з лаборантською роботою:

«Надзиратель В. И. Ломакин произвел в училищной лаборатории над 8 образцами фермского торфа некоторые исследования, а именно: определил в каждом образце удельный вес, влагоемкость, гигроскопически и химически связанные количества воды при 110° Ц, количество зольных частей, способность дезодорации или способность отнимать запахи пахучих веществ. Образцы торфа взяты были из различных слоев всей толщины его (до 7 футов)» [10, с. 50].

Таке сумління відношення Володимира Івановича до своїх посадових обов'язків винагороджувалося й регулярним підвищенням по службі: колезький секретар (1885 р.), титулярний радник (1888 р.), колезький асесор (1891 р.), надвірний радник (1895 р.):

«Из штатных служащих при училище произведены за выслугу лет: надзиратели: Евецкий Петр Александрович и Ломакин Владимир Иванович в чин надворного советника» [5, с. 100].

Доповняли список почесностей Ломакіна орден Св. Станіслава 3-го ступеня (1895 р.) та орден Св. Анни 3-го ступеня (1902 р.) [14]. Тож часу для заняття бджільництвом уже на професійній основі залишалось не так багато.

До останніх днів Володимир Іванович перебував на робочому місці. «Умер, состоя на службе, 25 июня 1906 г.» – читаємо у його трудовій книжці, а не 25 липня, як помилково стверджують деякі довідкові видання. Його поховали на цвинтарі Харківського землеробського училища. Ось які теплі слова написав про нього у некролозі Г. Кузьмін, головний редактор «Известий Костромского общества пчеловодства»:

«...Отличаясь замечательной скромностью, даже застенчивостью, В. И. редко выступал публично, и потеря его тем более тяжела...» [8].

А близький друг сім'ї К. Абрамов звернувся з відкритим листом до сім'ї Ломакіних та небайдужих людей з метою зібрати кошти на встановлення

пам'ятника Володимиру Івановичу та призначити іменну стипендію одному зі студентів Харківського землеробського училища [1, с. 19].

Пам'ять про прадіда, Володимира Івановича, зберігає Олексій Васильович Горілий, до недавнього (2020 р.) – професор інженерно-фізичного факультету Національного технічного університету (ХПІ), автор багатьох наукових праць та нагород. Зі слів його бабусі, Катерини Василівни Ломакіної,

«Володимир Іванович був людиною впертою, завжди говорив те, що думав».

Раїса Григорівна, дружина О. В. Горілого, також багато зробила, щоб пам'ять про рід Ломакіних ніколи не згасла.

Хоча життєвий шлях Ломакіна був недовгим – 47 років, проте Володимир Іванович встиг зробити достатньо, щоб ми по праву пишалися ним, його відношенням до своєї роботи, до належного виконання посадових обов'язків та залишеною нащадкам багатого спадщиною бджоляра-фахівця.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов К. Открытое письмо к семье Ломакина. Русский пчеловодный листок. Санкт-Петербург : Императорское Вольное экономическое общество, 1907. № 1. С. 19–20.
2. Земледельческие училища и школы Российской империи [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: ru.wikipedia.org/wiki/и_школы_Российской_империи.
3. Извлечение из отчета по Харьковскому земледельческому училищу за 1893 год. Харьков : Типогр. Харьковского губернского правления, 1894. 94 с.
4. Извлечение из отчета по Харьковскому земледельческому училищу за 1894 год. Харьков : Типогр. Харьковского губернского правления, 1895. 84 с.
5. Извлечение из отчета по Харьковскому земледельческому училищу и педагогическим курсам за 1896 год. Харьков : Типогр. Харьковского губернского правления, 1898. 143 с.
6. Ильинский Н. Памяти В. И. Ломакина. Русский пчеловодный листок. Санкт-Петербург : Императорское Вольное экономическое общество, 1906. № 7. С. 197–200.
7. Костюк М. В. Нове положення про сільськогосподарську освіту (26 травня 1904 р.): до 110-річчя його затвердження. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: lib.udau.edu.ua/...Нове...травня_1904...затвердження.pdf.

До витоків вітчизняного раціонального бджільництва: трудова діяльність Володимира Івановича Ломакіна у Харківському землеробському училищі (1885–1906 рр.)

8. Кузьмин Г. А. В. И. Ломакин (некролог) // Кімната-музей Ломакіних ТОВ «АВВ-100», вул. 23 Серпня, 6 А, м. Дергачі Харківського району Харківської області; фотокопія.
9. Маменко О. М., Юрченко В. В., Рибальченко Р. К., Олександр Андрійович Копєсов (1837–1901) – вчений, природничик-практик, педагог і гуманіст [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: repository.hdzva.edu.ua/bitstream/repo_HDZVA/727/1...
10. Отчет по Харьковскому земледельческому училищу за 1886 год. Харьков : Типогр. Харьковского губернского правления, 1887. 91 с.
11. Отчет по Харьковскому земледельческому училищу за 1889 год. Харьков : Типогр. Харьковского губернского правления, 1890. 66 с.
12. Список студентов и посторонних слушателей лекций Императорского Харьковского университета на 1882–1883 академический год. Харьков : В Университетской типографии, 1882. 121 с.
13. Устав православных духовных семинарий [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: azbyka.ru/otechnik/Istoriya...ustavy-i...1867-goda/1.
14. Формулярный список о службе надзирателя Харьковского земледельческого училища надворного советника Владимира Ивановича Ломакина (копія) // Кімната-музей Ломакіних ТОВ «АВВ-100», вул. 23 Серпня, 6 А, м. Дергачі Харківського району Харківської області.